

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ
ВИКЛАДАННЯ**

**СПРИЙНЯТТЯ ОКУПАЦІЇ М. ХЕРСОН У 2022 Р.
КРИЗЬ ПРИЗМУ УСНОЇ ІСТОРІЇ: ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ І
МЕТОДИКА РОБОТИ З ДЖЕРЕЛАМИ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконала: здобувачка 4 курсу

07-441 групи

Спеціальності 014 Середня освіта

спеціалізації 014.03 Історія

Освітньо-професійної програми

Середня освіта (історія)

Грицай Діана Андріївна

Керівник: д.і.н., проф. Олександр
Черемісін.

Рецензент: Судаковська Н.В.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	6
1.1. Історіографія проблеми та джерельна база дослідження	6
1.2. Усна історія як інструмент вивчення досвіду цивільного населення у збройних конфліктах	7
РОЗДІЛ 2. СПРИЙНЯТТЯ ОКУПАЦІЇ ХЕРСОНА ЗА УСНИМИ СВІДЧЕННЯМИ	15
2.1. Реакції населення на окупацію та трансформація моделей поведінки.....	15
2.2. Психологічні переживання і трансформація ідентичності.....	25
2.3. Образ окупаційної влади у наративах містян.....	28
ВИСНОВКИ	32
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	36
ДОДАТКИ	41
Додаток А.....	41
Додаток Б.....	41

ВСТУП

Актуальність теми. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну, що розпочалося 24 лютого 2022 року, стало не лише геополітичним зламом, а й глибокою екзистенційною трагедією для мільйонів українців. У цьому контексті досвід Херсона посідає унікальне і водночас болісне місце в новітній історії. Окупація міста, що тривала з 1 березня по 11 листопада 2022 року, стала безпрецедентним випробуванням для цивільного населення, яке опинилося в умовах тотальної ізоляції, інформаційного вакууму та постійного терору.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю фіксації та осмислення феномену «людини в окупації» не через сухі статистичні звіти, а через живу, емоційну пам'ять свідків. Події в Херсоні продемонстрували світові нові форми громадянського спротиву – від масових мітингів до «тихого» саботажу та культурного опору, що руйнує стереотипи про пасивність населення на захоплених територіях.

Вивчення цих процесів методом усної історії дозволяє зберегти «гарячу пам'ять» про злочини агресора та героїзм звичайних людей, поки ці спогади не зазнали викривлення часом.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є комплексна реконструкція повсякденного життя, стратегій виживання та форм спротиву цивільного населення Херсона під час російської окупації 2022 року на основі аналізу усноісторичних свідчень та его-документів.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

1. Охарактеризувати усну історію як методологічний інструмент вивчення досвіду цивільного населення у збройних конфліктах, окресливши її переваги та етичні виклики.
2. Визначити теоретико-правові засади окупаційного режиму та специфіку його впровадження на півдні України.

3. Проаналізувати перші реакції населення на вторгнення та процес психологічної адаптації до нових умов існування.

4. Дослідити трансформацію повсякденного життя містян, зокрема стратегії подолання дефіциту, зміни в комунікації та побуті.

5. Систематизувати форми громадянського спротиву: від відкритих протестів до символічних жестів та цифрового партизанства.

6. Розкрити психологічні наслідки окупації для ідентичності мешканців та їхнього сприйняття образу ворога.

Об'єктом дослідження є російська окупація Херсона (березень–листопад 2022 року) як історичний, соціальний та психологічний феномен.

Предметом дослідження виступають суб'єктивні досвіди, стратегії виживання, адаптації та спротиву місцевого населення, відображені в усних свідченнях, спогадах та щоденникових записах.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від початку окупації Херсонщини у лютому 2022 року до моменту звільнення основної частини регіону в листопаді 2022 року.

Територіальні рамки дослідження зосереджені на адміністративних межах Херсонської області.

Методи дослідження. Методологічне підґрунтя роботи становить міждисциплінарний підхід. Провідним у дослідженні виступає метод усної історії (oral history), що дав змогу задокументувати унікальні індивідуальні переживання та досвід респондентів. Наративний аналіз застосовано з метою глибинної інтерпретації особистих історій та виокремлення наскрізних сюжетних ліній у спогадах містян. Завдяки проблемно-хронологічному методу проаналізовано еволюцію окупаційного режиму та зміну суспільних настроїв у чіткій часовій послідовності. Метод контент-аналізу використано для опрацювання великих масивів текстових інтерв'ю, мемуарної та аналітичної літератури (зокрема, документальних хронік А. Мовчан, збірок

усноісторичних свідчень О. Черемісіна, а також розвідок С. Водотики та Н. Кузовової).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у спробі цілісного відтворення картини окупації Херсона «знизу» – очима пересічних громадян. У роботі акцентовано увагу не на військово-політичних аспектах, а на антропології війни: як змінюється відчуття часу і простору в окупації, як трансформуються соціальні зв'язки та як формується нова ідентичність в умовах загрози життю. До наукового обігу залучено та проаналізовано масив усних свідчень, що розкривають маловідомі аспекти побутового та культурного спротиву херсонців (феномен «черг», «цифровий опір», сакралізація української символіки).

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали та висновки дослідження можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць з історії російсько-української війни, у викладацькій практиці, а також у музейній справі для створення експозицій, присвячених героїзму міст-героїв. Крім того, зібрані свідчення мають значення для документування воєнних злочинів РФ та збереження національної пам'яті про трагічні події 2022 року.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження були апробовані під час участі у науково-практичних конференціях, що дало змогу отримати фахові зауваження та уточнити окремі аспекти роботи. Зокрема, результати дослідження були представлені на Всеукраїнській науково-практичній конференції «ХЕРСОН 8.10» (листопад 2025 р.), IX Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: перспективи та виклики» (м. Миколаїв, 2026 р.), а також на Всеукраїнській науково-практичній конференції (травень 2026 р.), що сприяло поглибленню теоретико-методологічних підходів дослідження та вдосконаленню аналізу усноісторичних джерел.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми та джерельна база дослідження

Історіографія дослідження сприйняття окупації Херсона у 2022 р. формується переважно в межах сучасної української гуманітаристики та представлена працями істориків, соціологів і публіцистів, які аналізують як сам перебіг окупації, так і її відображення в суспільній свідомості.

Вагомий внесок у вивчення повсякденного життя в умовах окупації зробив О. Черемісін, який на основі усноісторичних джерел реконструює соціально-економічні трансформації, адаптаційні практики населення та стратегії виживання [31]. Його дослідження дозволяють простежити, як змінювалися моделі поведінки містян, формувалися нові соціальні зв'язки та механізми взаємодопомоги в умовах дефіциту ресурсів і постійної небезпеки.

С. Водотика зосереджується на аналізі перших місяців окупації, звертаючи увагу на феномен «подвійної реальності» та психологічні аспекти сприйняття подій [8]. У його працях особливе місце займає осмислення ролі індивідуальних свідчень як джерела для реконструкції міського життя та досвіду війни.

Н. Кузовова досліджує емоційний та психологічний вимір окупації, акцентуючи увагу на трансформації колективних настроїв – від шоку й дезорієнтації до спротиву та мобілізації. Її роботи дозволяють глибше зрозуміти механізми формування образу ворога та зміну ціннісних орієнтацій населення.

Окремий напрям становлять праці, присвячені узагальненню окупаційного досвіду через призму особистих історій. Зокрема, у книзі А. Мовчан окупація постає як сукупність індивідуальних наративів, що відображають повсякденне життя, страхи та стратегії виживання мешканців міста [18].

Важливе значення мають також дослідження, що аналізують формування образу окупації у свідомості населення (О. Бойков, Є. Бойкова) [4;5], а також роботи, присвячені цивільному спротиву та ролі індивідуальних свідчень у реконструкції подій 2022 р. Таким чином, сучасна історіографія проблеми має міждисциплінарний характер і поєднує історичний, соціологічний та психологічний підходи.

Методологічно дослідження базується на використанні напівструктурованих та наративних інтерв'ю, що дало змогу поєднати вільний виклад особистого досвіду респондентів із можливістю уточнення ключових аспектів повсякденного життя, взаємодії з окупаційною владою та форм спротиву.

Особливістю зібраних джерел є їх належність до категорії так званої «гарячої пам'яті», тобто фіксації подій, що відбувалися нещодавно або тривають у часі. Як зазначають дослідники, така пам'ять вирізняється високим рівнем емоційної насиченості, що забезпечує деталізацію свідчень, але водночас може впливати на їхню інтерпретацію [2, с. 146–148].

Важливим аспектом формування джерельної бази є дотримання етичних норм. Частина респондентів надала свідчення на умовах анонімності з міркувань безпеки, що зумовило використання змінених імен або відсутність персональних даних. Це відповідає сучасним стандартам усної історії, які передбачають пріоритет захисту респондента над повнотою ідентифікації [24; 26].

1.2. Усна історія як інструмент вивчення досвіду цивільного населення у збройних конфліктах

Методологічні виклики усної історії воєнного часу пов'язані з проблемою «гарячої пам'яті» – фіксацією подій, що тривають або

завершилися нещодавно. На відміну від дослідження минулих воєн, коли дослідники мали справу з віддаленими в часі спогадами, сучасні усноісторичні проєкти працюють «по гарячих слідах», що створює як переваги, так і ризики. З одного боку, емоційна свіжість переживань забезпечує насиченість та достовірність деталей; з іншого – емоційне переживання й проживання досвіду війни накладає відбиток на його вербальне відтворення в процесі запису інтерв'ю чи спогадів [2, с. 146]. Проговорення щойно чи нещодавно пережитого досвіду війни може впливати на об'єктивність пригадування, однак це жодним чином не применшує ні наукового, ні практичного значення усної історії в процесі дослідження російсько-української війни [2, с. 148].

Етичний вимір усної історії воєнного часу потребує особливої уваги. Дослідник, що працює в полі усної історії, є водночас і пасивним співучасником подій, що вивчає, і «співтворцем нових джерел зі сучасної епохи», стикається з моральними сумнівами на кожному етапі своєї роботи, починаючи від вибору теми до інтерпретації й аналізу джерел [24, с. 54]. При вивченні окупаційного досвіду етичні дилеми загострюються через ризики для респондентів, які можуть перебувати на окупованих територіях чи мати родичів у зоні бойових дій. Небажання респондентів вказувати своє повне чи справжнє ім'я з міркувань безпеки є звичайною практикою, що потребує від дослідника гнучкості та готовності працювати з анонімізованими матеріалами [26, с. 14].

Типологія інтерв'ю, застосовуваних при вивченні воєнного досвіду, включає наративне (вільне) інтерв'ю, напівструктуроване інтерв'ю та біографічне інтерв'ю [14, с. 104]. Не обов'язково застосовувати ці типи інтерв'ю у чистому вигляді – цілком прийнятне поєднання кількох типів залежно від ситуації. При підготовці інтерв'ю необхідно ознайомити респондента з переліком запитань, відповідь на які очікує дослідник, адже, якщо мова йде про учасників подій воєнного часу, необхідно

враховувати емоційний відбиток, який накладає війна на характер та психіку [15, с. 100].

Міждисциплінарний характер сучасної усної історії проявляється у залученні методів психології, соціології, соціальної антропології, культурології та політології. Для ефективного застосування методу усної історії необхідна командна робота, міждисциплінарний підхід, наявність матеріально-технічної бази, психологічна готовність [2, с. 150]. При вивченні окупаційного досвіду особливо важливим стає поєднання історико-дослідницьких методик та залучення фахових психологів для підготовки й проведення інтерв'ю та опитувань. Також важливо одночасно збирати візуальні джерела та щоденники, записувати розповіді про сні війни, особисті візуальні історії (фото або відео), візуальні меми та зображення з соціальних мереж, малюнки [2, с. 151].

Усна історія як інструмент дослідження окупаційного досвіду має потенціал не лише наукового пізнання, а й соціальної політики. Навіть сам процес опитування є певним елементом такої політики, адже мігрант, якого опитують, отримує сигнал, що він важливий для соціуму, етапи його переміщення та його переживання при цьому є частиною історичного процесу, що потенційно підвищує його самооцінку [2, с. 152]. Результати досліджень російсько-української війни через спогади, свідчення, інтерв'ю також можна використовувати у якості доказів для судових процесів проти російських військових злочинців [2, с. 153].

Комплексне осмислення феномену окупації Херсона у 2022 році вимагає застосування полідисциплінарного підходу, який поєднує нормативно-правовий аналіз статусу тимчасово окупованих територій із гнучким інструментарієм усної історії. Теоретичний фундамент дослідження спирається на чітку дефініцію ключових понять, таких як «військова окупація», «анексія», «тимчасово окупована територія», а також на розуміння специфіки фіксації травматичного досвіду в умовах триваючого збройного конфлікту. Визначення методологічних меж

дозволяє не лише коректно кваліфікувати події, що відбувалися у Херсоні з березня по листопад 2022 року, але й обрати релевантні інструменти для аналізу суб'єктивних переживань респондентів, чий свідчення становлять емпіричну основу роботи.

Першочерговим завданням є розмежування правових категорій, що описують статус захоплених територій, оскільки саме вони формують правовий та адміністративний контекст, у якому існували респонденти. У сучасній міжнародно-правовій доктрині поняття «військова окупація» розглядається крізь призму положень IV Гаазької конвенції 1907 року, Женевської конвенції 1949 року та інших міжнародних актів. Згідно з усталеною практикою, територія вважається окупованою, коли вона фактично перебуває під владою ворожої армії, а окупація поширюється лише на ті області, де ця влада встановлена і здатна виконувати свої функції. Як зазначає П. Рекотов, зміст поняття «військова окупація» еволюціонував від права завойовника на свавілля до чітко регламентованого тимчасового режиму, який не передає суверенітет над територією державі-окупанту [25, с. 24]. Це розрізнення є критично важливим для нашого дослідження, адже респонденти у своїх наративах часто описують відчуття «втрати держави», тоді як де-юре суверенітет України над Херсоном ніколи не припинявся.

Важливим методологічним аспектом є розрізнення понять «окупація» та «анексія», які у випадку Херсона 2022 року накладалися одне на одне внаслідок дій російської федерації. Анексія визначається як насильницьке приєднання державою всієї або частини території іншої держави в односторонньому порядку, що є грубим порушенням міжнародного права. Від військової окупації анексія відрізняється передусім правовими наслідками: окупація – це тимчасове захоплення без набуття суверенітету, тоді як анексія є спробою легітимації суверенітету агресора [1].

У випадку Херсона спроба анексії відбулася вже після тривалого періоду окупації, що створило подвійний тиск на місцеве населення: фізичний (військовий контроль) та символічно-правовий (примусова зміна громадянства, нав'язування чужого законодавства).

А. Нікітін слушно зауважує, що поняття «тимчасово окупована територія України» в національному законодавстві постійно трансформувалося, реагуючи на розширення географії агресії, і станом на 2022 рік охоплювало території, де українські органи влади тимчасово не здійснювали свої повноваження [21, с. 111].

Встановлення окупаційного режиму супроводжується формуванням специфічної адміністративної реальності, яка безпосередньо впливає на повсякденне життя громадян.

Дослідники виокремлюють низку ознак військової окупації, серед яких ключовими є: тимчасовість, насильницький характер, наявність контролю армії держави-окупанта, встановлення окупаційної адміністрації та, що вкрай важливо для усної історії, продовження руху опору [25, с. 29]. Останній пункт стає центральним у багатьох усних свідченнях, де опір описується не лише як мілітарна дія, а як форма збереження власної ідентичності. Окупаційна влада, згідно з міжнародним правом, зобов'язана забезпечувати певний правопорядок, однак у реаліях російсько-української війни, як свідчать численні джерела, цей принцип систематично порушувався, що перетворювало окупацію на інструмент терору [27].

Переходячи від правових дефініцій до безпосередньої методології дослідження сприйняття окупації, слід наголосити на винятковій ролі усної історії. Російсько-українську війну справедливо називають найбільш задокументованим конфліктом сучасності, де значну частину джерельної бази становлять саме інтерв'ю. Усна історія в цьому контексті виступає не просто способом збору фактів, а інструментом фіксації ментальних структур, емоційних станів та стратегій виживання.

С. Білівненко та К. Петрова підкреслюють, що методика усної історії дозволяє розглядати процеси війни та вимушеної мобільності як процес зміни психологічних структур особистості [2, с. 147]. Для дослідника важливо розуміти, що інформація, отримана під час інтерв'ю, є суб'єктивною реконструкцією реальності, яка проходить крізь фільтри пам'яті, травми та поточного безпекового стану респондента.

Специфіка роботи з респондентами, які пережили окупацію, вимагає врахування категорії «безпека/небезпека». Цей фактор є визначальним для готовності людини говорити та відвертості її відповідей. Дослідження показують, що досягнення так званого «безпекового патерна», тобто ментального стану, коли людина почувається вільною у висловлюваннях, є необхідною умовою для проведення якісного інтерв'ю [2, с. 149]. У випадку з мешканцями Херсона, це означає, що наративи, записані безпосередньо в окупації (якщо такі можливі), та наративи, записані після виїзду на підконтрольну Україні територію або за кордон, матимуть різну емоційну та змістовну наповненість. Респонденти часто вдаються до самоцензури, уникають згадок про конкретних осіб чи локації, якщо відчувають загрозу для себе чи близьких, які залишилися в окупації.

Методологія збору усних свідчень в умовах війни передбачає використання різних типів інтерв'ю: наративних (вільних), напівструктурованих та біографічних. Для дослідження окупаційного досвіду найбільш продуктивним вбачається поєднання наративного інтерв'ю, яке дозволяє респонденту самостійно конструювати свою істою, з напівструктурованим, що дає змогу досліднику уточнити деталі побуту, взаємодії з окупаційною владою та стратегій спротиву.

А. Кілар зазначає, що під час підготовки до інтерв'ю вкрай важливо ознайомити респондента з переліком питань заздалегідь, особливо якщо вони стосуються травматичного досвіду, щоб дати людині можливість емоційно підготуватися [15, с. 104]. Це етичне

правило є непорушним стандартом сучасної усної історії, особливо коли йдеться про фіксацію подій «по гарячих слідах», де межа між дослідником і свідком може стиратися через спільне переживання трагедії війни.

Особливу увагу в методології дослідження слід приділити аналізу трансформації ідентичності та соціальних ролей під час окупації. Усні джерела фіксують, як змінюється сприйняття «свого» і «чужого», як формується образ ворога та як відбувається адаптація до нових умов. С. Білівненко зауважує, що навіть мова інтерв'ю стає маркером ідентичності: респонденти, які в побуті послуговувалися російською, в умовах війни часто свідомо переходять на українську, уникаючи мови агресора, або ж демонструють мовний дуалізм, передаючи емоційні моменти тією мовою, яка краще відображає їхні почуття [2, с. 151]. Цей аспект є важливим індикатором ментального спротиву, який варто аналізувати нарівні зі змістом розповідей. Крім того, важливо враховувати категорію «біженці/переселенці» та те, як самі респонденти себе ідентифікують. Багато херсонців, які виїхали з окупації, відмовляються від статусу «біженця», наголошуючи на вимушеності свого переміщення та бажанні повернутися, що свідчить про збереження міцного зв'язку з рідним містом [2, с. 152].

Окремим методологічним викликом є робота з поняттям «колабораціонізм» у контексті усної історії. Офіційне юридичне визначення колабораційної діяльності, закріплене у статті 111-1 Кримінального кодексу України, часто не збігається з морально-етичними оцінками, які дають респонденти у своїх свідченнях. В усній історії важливо фіксувати не лише факти співпраці, а й мотивацію, обставини примусу та сприйняття таких дій місцевою громадою. Соціологічні та усноісторичні дослідження показують, що межа між виживанням і співпрацею в умовах окупації може бути розмитою у сприйнятті населення, і завданням дослідника є фіксація цього

складного спектру ставлень без винесення судових вироків, але з чітким розумінням природи окупаційного режиму [12, с. 19].

Отже, теоретико-методологічні засади дослідження окупації Херсона базуються на поєднанні чіткого міжнародно-правового визначення статусу території як тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії та застосуванні людиноцентричного підходу усної історії. Такий синтез дозволяє вийти за межі сухої хронології подій і відтворити живу тканину історії, де головним об'єктом є людина, яка опинилася в екстремальних умовах втрати безпеки, дому та звичного соціального порядку. Використання методів наративного аналізу, врахування психологічних особливостей «гарячої пам'яті» та дотримання етичних стандартів роботи з травмованими респондентами забезпечує наукову верифікованість та гуманістичну цінність отриманих результатів.

РОЗДІЛ 2. СПРИЙНЯТТЯ ОКУПАЦІЇ ХЕРСОНА ЗА УСНИМИ СВІДЧЕННЯМИ

2.1. Реакції населення на окупацію та трансформація моделей поведінки

Хронологія подій повномасштабного вторгнення росії в Україну для мешканців Херсона має свою специфічну періодизацію, де точка неповернення зміщена з 24 лютого на 1 березня 2022 року – день фактичного входження ворожих військ у місто. Аналіз емоційно-документів та усних свідчень дозволяє стверджувати, що перші враження від окупації носили характер глибокого екзистенційного шоку, який супроводжувався дезорієнтацією та крахом звичної картини світу. Херсон опинився в унікальному і водночас трагічному становищі єдиного обласного центру, який був захоплений у перші дні великої війни, що наклало невитравний відбиток на колективну пам'ять громади.

Початок вторгнення сприймався крізь призму шоку та нереальності подій. Як зазначає Н. Кузовова, раптовий та жорстокий напад російських військ миттєво зруйнував мирне життя херсонців, викликавши глибокі почуття страху й розпачу, які швидко переросли у безпрецедентне обурення брутальними нападниками [29, с. 26]. Для багатьох респондентів війна увірвалася в приватне життя раптово, руйнуючи плани та сподівання.

А. Мовчан описує цей момент через особисту трагедію материнства в умовах війни: *«Добромир розбудив нас о четвертій ранку. Чоловік саме міняв йому підгузок, як за вікном щось двічі бахнуло... На офіційному каналі «Рада» сказали: «Почалося повномасштабне вторгнення...»* [16, с. 12]. Цей контраст між народженням нового життя та приходом смертельної небезпеки став лейтмотивом багатьох спогадів.

Перші дні березня, коли точилися бої, закарбувалися у пам'яті місцевих мешканців як період тотального жаху і безпорадності перед обличчям грубої сили та раптового руйнування звичного світу.

Дослідник О. Черемісін зазначає, що тимчасова окупація безжально зламала звичайний ритм життя, а ізоляція, блокування шляхів сполучення, мародерство, грабунки та нищення інфраструктури з боку російських окупантів миттєво спричинили гуманітарну кризу та колапс на рівні місцевих громад [33, с. 28].

Шок від артилерійських обстрілів житлових кварталів, зокрема району ХБК та торговельного центру «Фабрика», трансформувався у усвідомлення крихкості людського життя. Свідок подій Костянтин (у книзі А. Мовчан) згадує наслідки бою у Бузковому парку, що став символом трагічного героїзму тероборони: *«Там лежали тіла вбитих тероборонівців. У одного не було голови, в іншого – вивернутий таз, кишки назовні... Хлопці опирались, але, на жаль, сили були нерівними»* [16, с. 29]. Ці візуальні образи смерті стали першим травматичним досвідом, який змусив містян усвідомити реальність окупації.

Варто наголосити, що процес психологічної адаптації до нових умов проходив болісно і супроводжувався втратою суб'єктності. І. Загребельна, завідувачка сільської бібліотеки, в інтерв'ю журналістам «Суспільного» влучно сформулювала це відчуття: *«Найскладніше було усвідомити, що ти знаходишся поза межами вільної України, поза межами саме держави Україна... Коли ти ніхто і звати тебе ніяк. Це було найважче усвідомити»* [13]. Цей стан деіндивідуалізації був наслідком тотального контролю окупантів над простором і життям громадян. Відчуття знаходження у «подвійній реальності», коли у місті вже були російські військові, але ще майоріли українські прапори, описує історик С. Водотика. Він зазначає, що певний час місто жило ілюзією, що все це ненадовго, і навіть комунальні служби продовжували працювати, створюючи видимість нормальності [9].

Пристосування до окупаційного режиму вимагало від населення вироблення нових алгоритмів поведінки, спрямованих на мінімізацію контактів з агресором. Директорка школи Л. Глоба згадує, як доводилося

взаємодіяти з окупантами, які «вважали себе вже керівниками» і проводили обшуки у навчальних закладах, вишукуючи «бандерівську літературу» та символіку [13]. Стратегія уникнення стала домінуючою: люди намагалися не дивитися в очі військовим, змінювали маршрути руху, щоб оминати блокпости. Г. Берегова у розмові з дослідником О. Черемісіним зазначала: «Я вже пристосувалась, коли можна виходити на вулицю, коли не можна виходити. Є місця, де вони ходять, де вони не ходять... Тобто намагалися їх обходити, щоб не наражати зайвий раз на перевірку і небезпеку» [31, с. 42].

Важливим аспектом адаптації стала реакція на інформаційний вакуум та пропаганду. Відключення українського телебачення і мобільного зв'язку мало на меті деморалізувати населення. Проте, як зауважує С. Водотика, «до чужих в українському Херсоні слід віднести і місцеве телебачення... Окупанти відразу захопили місцевий телецентр... Я телебачення не дивився і не дивлюся, але в чергах, у дворі літні люди, переважно жінки, відверто кепкували з російських фейків» [9]. Це свідчить про те, що, попри тиск, мешканці зберігали критичне мислення та ідеологічну стійкість.

Перші місяці окупації стали часом трансформації страху у дієвий спротив або «тихий» саботаж. Масові мітинги, які проходили в Херсоні у березні-квітні 2022 року, стали феноменом громадянської свідомості. Як згадує О. Шестакова, «коли 13 березня оцей був мітинг проукраїнський біля білого дому... херсонці вийшли висловити свою позицію і продемонструвати окупантам те, що не хочемо ми в російську федерацію» [31, с. 38]. Однак з посиленням репресій, викраденням активістів та застосуванням зброї проти мирних демонстрантів, форми спротиву змінилися на більш приховані, але не менш значущі для збереження української ідентичності міста.

Дослідження феномену повсякденного життя в умовах окупації Херсона (березень–листопад 2022 року) дозволяє стверджувати, що

міський простір зазнав фундаментальних змін, які вимагали від населення повної перебудови звичних моделей поведінки. Організація побуту в екстремальних умовах базувалася на комплексі адаптаційних практик: від пристосування до тотального дефіциту ресурсів до формування нових мереж соціальної солідарності та психологічної резистентності.

Варто наголосити, що економічний ландшафт міста зазнав кардинальних деформацій внаслідок розриву логістичних ланцюжків з підконтрольною Україні територією. Як зазначає у своєму дослідженні О. Черемісін, аналізуючи усні наративи містян: «Повномасштабна агресія росії проти України і, як наслідок, окупація м. Херсона, цілковито змінила соціально-економічні відносини в місті. Припинилось постачання товарів і послуг з територій, що залишалися підконтрольними Україні» [31, с. 37]. Це призвело до колапсу звичної системи споживання та необхідності пошуку альтернативних джерел життєзабезпечення.

Характеризуючи продовольчу кризу перших місяців, респондентка Г. Берегова з села Горького Бериславського району у своєму свідченні зазначала: «Перший місяць взагалі це була голодівка, мабуть, справжня. Тому що все позакривалося, продукти зникли і доводилось добувати. Годинами десь ходити і ставати в якісь черги і т. д., щоб роздобути якусь їжу» [31, с. 38]. Такий досвід «добування» їжі став травматичною буденністю для більшості населення регіону.

Феномен черг як нової форми соціальної взаємодії детально описала письменниця А. Мовчан. У її хроніках цей елемент побуту набуває ознак ритуалу виживання: «Цілком побутовим явищем стали величезні черги до працюючих магазинів. Щоб у них потрапити, дійсно потрібно було відстояти черги до 2–3 годин, а надалі скупитись, на касі також потрібно було вистояти іншу чергу на 2–3 години» [31, с. 38].

Черга трансформувалася з простого очікування на комунікативний хаб, де відбувався обмін новинами та емоційна підтримка.

Окремої уваги заслуговує культурно-ціннісний аспект сприйняття ворожої продукції. Спроби окупаційної адміністрації налагодити постачання товарів з Криму наштовхнулися на ментальний спротив населення. О. Шестакова згадувала: «Поступово, поступово якось налагодився привіз продуктів з Криму. Ці «прекрасні» російські продукти, які неможливо їсти було... У кого з херсонців не спитаєш, то найбільше враження у всіх залишили російські яйця. Вони нашу Чорнобаївську птахоферму знищили, а самі нам везли яйця, якщо не помиляюся з чувашії... Це неможливо. Ми спілкувалися тут один з одним, то більшість не сприймали ці продукти» [31, с. 38].

У відповідь на фінансову блокаду та дефіцит готівки в соціумі відродилися архаїчні економічні моделі, зокрема натуральний обмін. Історик С. Водотика фіксує цей процес у своїх спостереженнях: «Бартер, обмін, кооперація, взаємодопомога (все це правильно) повертались. Одного разу, для закріплення свого місця в черзі я пригостив цигаркою чоловіка, що стояв за мною. Іншим разом виміняв свій запасний пакет на дві цигарки» [9].

Критичним викликом для системи охорони здоров'я стала відсутність базових медикаментів. Р. Синяков описує ситуацію катастрофічного дефіциту: «Друга проблема була, що в перші дні викупили всі ліки, навіть від нежиті не було, а матері потрібен був ауторокс, а його взагалі не було. А людина, яка потребує його, починає себе не добре почувати. І де ж взяти? Ніде неможливо замовити» [31, с. 39]. Це змушувало містян звертатися до волонтерських мереж, які функціонували в умовах високого ризику.

Простір міста був фрагментований системою блокувань, що перетворило пересування на процедуру постійної фільтрації та приниження. Р. Синяков деталізує цей досвід: «Їхали ми додому, щоб

тварин забрати. Зупиняють. Кажуть «Добрий день. Документи. Откройте багажник». Відкрив. Поїхав далі. Потім були на шляху ще два блокпости. Передивлялись документи. Відкривав багажник. Там уже запитували «Цель? Куда ты едешь? Почему? Почему с семьёй?» [31, с. 40].

Психологічне сприйняття окупованого простору супроводжувалося глибоким шоком і переоцінкою цінностей. Як зазначають дослідники О. Бойков та Є. Бойкова, для багатьох мешканців регіону цей стан характеризувався остаточною руйнацією відчуття мирного життя та усвідомленням нездоланної прірви між народами [5, с. 8]. Звичне середовище деградувало, а час ніби зупинився в очікуванні звільнення.

Часові межі активного життя були штучно звужені введенням комендантської години та загальною атмосферою небезпеки. Як зазначав Р. Синяков: «Життя проходило, але те, що окупаційна влада, окупаційні війська встановили такі рамки, що я майже не виходив з будинку, з приватного сектору... І взагалі місто жило десь з 9.00 до 12.00. Десь о дванадцятій Херсон, як вимирав, людей на вулицях майже не було» [31, с. 41].

Економічний спротив проявився у функціонуванні «чорного ринку» валют та безготівкових операцій. О. Черемісін вказує: «У новій соціально-економічній ситуації окупанти почали практику витіснення гривні з обігу... Відповідь в окремих торговельних осередках містяни виробили низку правил, які дозволяли приховано користуватися українським банкінгом» [31, с. 41]. І. Зарівняк доповнює цю картину описом винахідливості підприємців: «Вони почали робити все можливе, щоб відтіснити гривню... українці народ винахідливий, то все-таки завдяки тому, що вони винахідливі, директори магазинів поставили один такий апарат, де можна було карткою розраховуватися, але охоронці видивлялися тих, хто з якою позицією» [31, с. 40].

Найбільш трагічною сторінкою окупаційного побуту стала неможливість гідного поховання померлих. Г. Кузьміна свідчила про екстремальні умови ритуальних практик: «Багатьох не могли поховати на кладовищах, тому що були постійні обстріли. Були такі моменти, що навіть не можна було людей поховати у трунах. Цивільних замотували у ковдри, і прямо із племінником на мотоцикл без коляски клали ці трупи. Брала свячену воду, бризкала, читала молитву «Отче наш» – так ховала людей» [13].

Сфера освіти перетворилася на поле ідеологічної боротьби. Л. Глоба описувала мародерство та ідеологічний тиск у школах: «Вони в школі обшукали все ретельно. Перевірили всі кабінети, атрибутику, символи... У військовому кабінеті в нас була непогана матеріально-технічна база, де вони, як побачили, все, вони забрали все, навіть саперні лопати» [13]. Попри тиск, освітній процес продовжувався в підпіллі. А. Мовчан зазначає: «Освітні заклади перейшли у дистанційний формат за українським законодавством, підпільно продавали навіть бензин, а також приховувались і місцеві інтернет-провайдери» [18, с. 89].

Психологічний стан населення характеризувався поверненням до травматичних патернів виживання. С. Водотика рефлексує: «Страх невідомого, страх залишитись без припасів, без їжі, води та ліків, а також бажання запастись майже всім і на тривалий час, що виринуло із підсвідомості, штовхало мене до супермаркетів, аптек, до точок продажу питної води» [9].

Культурний вакуум та небезпека публічних просторів призвели до повної зупинки розважального життя. О. Черемісін констатує: «Повна відсутність розважальної функції під час окупації. Розважальні заклади або були знищені окупантами ще на початку вторгнення, або були закриті власниками, більшість з яких залишили місто» [31, с. 42]. Г. Берегова описує стратегію «невидимості» як спосіб виживання: «Я вже пристосувалась, коли можна виходити на вулицю, коли не можна

виходити. Є місця, де вони ходять, де вони не ходять, де ми їх можемо велосипеди об'їхати. Тобто намагалися їх обходити, щоб не наражати зайвий раз на перевірку і небезпеку» [31, с. 42].

Підсумовуючи адаптаційні механізми соціуму, О. Черемісін виділяє ключові вектори: «Головними стратегічними лініями життя/виживання в умовах окупації стали такі напрями, як: пристосування (адаптація) до нових умов життя, універсалізація та гуманізація соціально-економічних відносин, запасання продукцією, заміна ланцюгів поставок, швидка реакція на зміни умов життя в критичній ситуації, взаємодопомога та взаємовиручка, обмін товарами та послугами, самоорганізована підпільна діяльність економічних інститутів, самообмеженість тощо» [31, с. 43].

Завершуючи огляд, доречно навести емоційну рефлексію очевидиці окупації, пані Ірини з Херсонщини, свідчення якої наводять О. Бойков та Є. Бойкова. Її слова влучно передають той когнітивний дисонанс і обурення, які стали домінантою буття: «Росіяни вели себе як хазяї. Вони вважали, що це все їхнє... дивувалися вони від цього [як ми живемо]. Їм сказали, мабуть, що ми дикарі» [5, с. 10–11]. Це підкреслює, що зіткнення з ворогом не лише зруйнувало звичний побут, але й остаточно розвіяло будь-які ілюзії, перетворивши збереження гідності та прагнення волі на головну мету щоденного спротиву.

Феномен громадянського спротиву херсонців російській окупації 2022 року став унікальним прикладом самоорганізації суспільства в умовах тотального терору. Цей спротив не обмежувався виключно мілітарними діями чи класичним підпіллям, а набув ознак складної, багатошарової системи, що охоплювала символічні, комунікативні та екзистенційні виміри. Вже з перших днів вторгнення, коли ворожі війська зайшли у місто, місцева громада продемонструвала безпрецедентну колективну незгоду, трансформувавши розгубленість у дієвий протест.

Згідно з хроніками подій, фіксованими очевидцями, вже на початку березня, попри шоківий стан, мешканці міста масово виходили на вулиці. Дослідники О. Бойков та Є. Бойкова влучно описують цей стан: «Для більшості мешканців Херсонщини, як і всієї країни, стан психологічного шоку і невизначеності з початком війни був зумовлений насамперед ірраціональним переконанням, що XXI століття вже не є часом війн у самому центрі Європи» [5, с. 8]. Цей шок, однак, швидко переріс у відкриту конфронтацію на площах міста. Масові мирні зібрання стали інструментом демаркації простору як українського. Мер Херсона Ігор Колихаєв згодом констатував динаміку цих процесів, зазначаючи, що «були у нас мітинги, але тепер їх дедалі менше, бо на активістів тиснуть і залякують» [16].

Дійсно, окупаційна влада швидко перейшла до репресій, проте навіть в умовах загрози життю, акції з національною символікою виконували критичну функцію збереження колективної солідарності. Як зазначає у своїй хроніці Альона Мовчан, описуючи мітинг 13 березня: «Незламні містяни, ризикуючи життям, виходили на багатотисячні мітинги й скандували: "Херсон – це Україна"» [18, с. 6].

Паралельно з публічними виступами розвивався потужний пласт символічного спротиву, який проявлявся у сакралізації національних маркерів у приватному та публічному просторі. Збереження українського прапора ставало актом високого ризику та глибокого символізму. Підприємця Тетяна Наумова згадує: «ви не уявляєте, що тоді було для херсонців зберегти український прапор... Люди під загрозою смерті закопували прапори, ховали як могли» [20]. Цей ритуал приховування перетворював державну символіку на сакральний об'єкт, що підтримував ідентичність опору.

Водночас навіть професійні спільноти вдавалися до демонстративних актів непокори. Зокрема, показовим є випадок із херсонськими рятувальниками, описаний Альоною Мовчан, коли

окупанти намагалися змусити їх зняти український прапор з пожежної частини: «Ілі ми работаєм пад флагом України, ілі работаєте ви – варіантаў большэ нет» [18, с. 121].

Особливе місце в архітектоніці спротиву посідала культурна та освітня діяльність, що набувала форм «тихого» протистояння, або так званого *cultural resistance*. Це протиставлення логіки життя руйнівній логіці окупації яскраво ілюструє приклад із дендропарком Херсонського університету. Доцент Іван Мринський розповідає про розвішування штучних гнізд для синиць 1 квітня 2022 року – під акомпанемент вибухів у Чорнобаївці. На здивовані запитання містян науковці відповідали філософськи: «життя продовжується, птахи сподіваються на захист людей» [19]. Повернення Мринського з полону в червні символічно збіглося з відновленням життя природи – появою рою бджіл, що сприймалося як метафора незнищенності: «бджоли працювали, це нам додавало наснаги, бо життя продовжувалося» [19].

Стратегія «неможливості управління» (*ungovernability*) стала ще одним вектором спротиву, що реалізовувався через відмову комунальників, медиків та освітян від співпраці з агресором. Мер Колихаєв підкреслював професійну стійкість керівників комунальних підприємств, які демонстрували «чітку позицію, що у нас все є і нам від вас нічого не потрібно, лише б не заважали працювати» [16]. Ця тактика ефективно гальмувала спроби окупантів встановити повноцінний адміністративний контроль над містом.

Радикальнішим проявом незгоди були акти саботажу та партизанської діяльності. Усні історії фіксують випадки, коли цивільне населення вдавалося до ризикованих дій із роззброєння ворога. Доктор історичних наук Олександр Черемісін наводить свідчення про події в Антонівці, де місцеві мешканці «буквально за декілька годин САУ окупантську розібрали до гвинтика» [31]. Аналізуючи цей феномен загальнонародного опору, Н. Кузовова слушно підкреслює, що доведені

до відчаю херсонці виявляли здатність до відчайдушних вчинків та знаходили у собі нові сили для боротьби. Як зазначає дослідниця: «Людам не було що втрачати, вони хотіли боротися, використовуючи всі наявні можливості» [29, с. 27]. Навіть жорстокі репресії та тортури не могли зламати цей дух. Волонтерка Ольга Цілінко свідчить: «багато знайомих, яких тримали близько місяця в російських катівнях... стільки людей зламали», але спротив тривав [30]. Про жахи катівень розповідає і бізнесмен Валерій, зазначаючи, що окупанти «робили такі речі, що мені важко уявити, як це може це зробити будь-яка людина» [30].

Надважливу роль відігравав інформаційний спротив. В умовах цифрової блокади херсонці перетворилися на «цифрових партизанів», використовуючи будь-які можливості для отримання та передачі правдивої інформації. Тетяна Наумова зазначає: «тут нічого не працювало без VPN. Навіть Google не відкривався. Це як Північна Корея. У них окрім "Яндекса" нічого немає» [20]. Альона Мовчан описує справжні квести з пошуку зв'язку, коли для того, щоб завантажити фото чи надіслати повідомлення, доводилося шукати конкретні точки в місті: «Я знайшла в місті "свої" точки Wi-Fi: кабінет ОСББ, квітковий магазин... кав'ярні» [18, с. 58]. Цей «цифровий опір» дозволяв інтегрувати локальний досвід окупації у загальнонаціональний контекст та підтримувати моральний дух населення до самого моменту звільнення.

2.2. Психологічні переживання і трансформація ідентичності

Окупаційний режим спричинив глибоку психологічну травму, що трансформувала базові параметри сприйняття реальності мешканцями Херсона. Усні свідчення репрезентують хроніку страху, невизначеності та постійної загрози, яка стала невід'ємною частиною повсякденного життя. Ольга Цілінко, директорка громадської організації «Центр

сімейної реабілітації "Софія"», описує окупаційний досвід як стан «постійного психологічного страху, і невідомо, що з тобою буде там, за рогом. Ти виходиш на вулицю і не знаєш, яка виїде машина з-за рогу і чи не тебе викрадуть» [30]. Цей стан хронічної тривоги, що супроводжувався повною втратою почуття безпеки, формував специфічний тип соціальної поведінки, де базовими стратегіями стали замовчування, довіра лише до близького кола та гіперпильність щодо зовнішніх подразників.

Травматичний досвід обшуків та затримань залишив глибокий слід у психіці очевидців. Тетяна Наумова, яка пережила дванадцять обшуків окупаційних сил, згадує: «Вони не пояснювали. Просто вламуються до тебе та нічого не пояснюють... Другого разу до нас просто ввірвалися. Вони винесли тоді гроші, які знайшли» [20]. Руйнування приватного простору, насильницьке вторгнення в домівки та систематичні погрози формували синдром «порушеного дому» (broken home syndrome), що призводило до довготривалих посттравматичних стресових розладів. При цьому психологічний тиск посилювався розривом соціальних зв'язків: багато хто з близьких виїжджав, а ті, хто залишався, опинялися в ситуації «зв'язку в умовах тотальної недовіри» [30].

Моральний вибір між евакуацією та залишенням у місті став ключовою екзистенційною дилемою для багатьох херсонців. Декларація лояльності до окупантів чи навпаки – відкрита позиція проукраїнської ідентичності – могла коштувати життя. Волонтерка Цілінко зазначає, що «дуже багато залежало від сусідів – чи здадуть вони вас колаборантам чи російським військовим» [30], що свідчить про фрагментацію соціального капіталу та атомізацію суспільства. Парадоксально, але саме ця атомізація супроводжувалася формуванням нових спільнот на основі взаємодопомоги та спільної трагедії.

Трансформація ідентичності проявлялася у переосмисленні символів та цінностей. Український прапор, який до вторгнення

сприймався як самозрозуміла реальність, у період окупації набув статусу сакралізованого об'єкта. Наумова свідчить: «Для росіян прапор був чимось таким, як нечиста сила. Вони всі ненавиділи українську символіку... Коли я бачила на площі людей з українськими прапорами, у мене сльози текли градом. Тоді певно всі жителі міста відчули такий патріотизм. Ми всі дізналися ціну українського прапора» [20]. Цей процес «переоцінки цінностей» (value reassessment) призводив до консолідації громадянської ідентичності навколо національних символів та спільної історичної пам'яті.

Особливим типом психологічного переживання було відчуття ізоляції від решти України та світу. Блокування комунікацій, відсутність мобільного зв'язку та інтернету формували відчуття «інформаційного вакууму», що посилювало тривожність. Мер Колихаєв зазначав, що «скільки часу ми зможемо тримати цю позицію, ми не знаємо. Працюємо у важкому психологічному стані, але одне одного підтримуємо. Я вважаю, що це тяж фронт, але у тилу ворога. Це дає надію нашим містянам» [16]. Ця метафора «фронту в тилу» відображає переосмислення ролі цивільного населення: пасивне очікування трансформувалося в активну позицію «стримування», що вимагало щоденного морального подвигу.

Після звільнення міста 11 листопада 2022 року психологічна травма не зникла, але набула нових форм. Ейфорія від зустрічі з ЗСУ швидко змінилася розумінням масштабу руйнувань та необхідності реінтеграції. Наумова описує цей момент: «Я трималася всю війну, жодної сльозини не проронила. Я одна із перших в місті побачила автомобіль з нашим прапором... коли я побачила наших хлопців, почула "Слава Україні", тоді я розплакалася» [20].

Ми вставили це фото, тому що для херсонців поява першої української вантажівки з продуктами стала символом остаточного

повернення додому, який за своєю емоційною силою не поступався навіть підняттю прапора.

Таким чином, аналіз усних свідчень показує, що психологічний досвід окупації став для херсонців не лише випробуванням на межі людських можливостей, а й каталізатором глибокої внутрішньої трансформації. Атмосфера тотального страху, втрата почуття безпеки у власному домі та інформаційна ізоляція парадоксальним чином призвели до кристалізації національної ідентичності та переоцінки цінностей. Українські символи набули сакрального значення, а пасивне очікування змінилося на усвідомлену позицію «фронту в тилу». Звільнення міста стало моментом емоційного катарсису, коли повернення навіть побутових атрибутів нормального життя, таких як українські продукти, сприймалося як відновлення гідності та остаточне повернення додому.

2.3. Образ окупаційної влади у наративах містян

Усні свідчення херсонців формують поліфонічний, але переважно негативний образ окупаційної влади, що характеризується хаотичністю, насильницькістю та відсутністю легітимності. Політолог Сергій Данилов аналізує ситуацію як «достатньо випадкову подію»: «Є банда, яка захопила місто, і є хтось, хто підхопив це і намагається створити враження у херсонців про окупацію. Саме враження, саме уявлення про те, що все контролюється. Насправді нічого не контролюється або контролюється в дуже невеликій мірі» [11]. Ця оцінка збігається з наративами місцевих мешканців, які описують окупантів не як організовану армію, а як збірну групу збройних формувань різного походження, що діють без чіткого плану.

Образ російських військових у свідченнях херсонців позбавлений романтизації чи навіть базової людської солідарності. Тетяна Наумова

наводить численні приклади мародерства: «Вони навіть купальники покрали. Люди розвішували якусь білизну, рушники біля своїх човнових гаражів... Окупанти все позабирали звідти» [20]. Систематичне пограбування цивільного населення, вивіз побутової техніки, продуктів харчування та навіть дверей з квартир (так звані «квартири-студії» за визначенням Черемісіна) формували образ окупанта як паразита, що живе за рахунок місцевого населення [31]. Особливо цинічним виглядало вивезення обладнання з дитячих садочків та лікарень, що свідчило про відсутність будь-яких моральних обмежень.

Окупаційна влада представлена в наративах як фрагментарна та конфліктна. Існувало кілька центрів сили: регулярні російські війська, росгвардійці, чеченські формування (кадирівці) та російські спецслужби (ФСБ).

Кожна з цих груп демонструвала власну модель поведінки. Чеченські формування, зокрема, асоціювалися з особливою жорстокістю та мародерством. Наумова згадує: «Напроти нашого будинку жили окупанти. Це великий триповерховий будинок. Там жили чеченці. Ми бачили, як вони виносили звідти все: телевізори, побутову техніку, речі» [20].

Особливе місце в образі окупаційної влади займають колабораціоністи – місцеві мешканці, що пішли на співпрацю з агресором. Мер Колихаєв фіксує появу так званого «комітету порятунку херсонців», куди увійшли «колишній мер Херсона Володимир Сальдо, місцевий проросійський блогер Стермоусов та депутат міськради Семенечев. Таке собі херсонське ГКЧП» [16]. Цей «комітет» сприймався населенням як маріонеткова структура, позбавлена реальної влади, але така, що виконувала функцію легітимації окупаційного режиму. Дементій Білий, херсонський політолог, наголошує: «У Херсоні жоден з політиків чи громадських діячів не проявив симпатії до окупантів. Жодної квітки не було окупантам, які прийшли до нашого міста» [3].

Окупаційна адміністрація намагалася створити ілюзію нормальності та лояльності населення через організацію масових заходів та пропагандистських «референдумів». Однак, за свідченнями очевидців, ці заходи мали штучний характер. Тетяна Наумова констатує: «та ніхто на нього майже не йшов. Це були переважно приїжджі, деякі бабці, які чекали на СРСР. Переважно це була масовка» [20]. Примусове голосування супроводжувалося погрозами: «вони ходили по будинках з виборчими урнами, вимагали, щоб ми проголосували... якщо ти не відкриваєш, то вони можуть просто вибити двері» [20] (Див. додаток Б).

Образ окупантів у свідченнях характеризується поєднанням жорстокості та інфантильності. З одного боку, систематичні викрадення, тортури та вбивства; з іншого – хаотичність, відсутність дисципліни та марнославство. Сергій Данилов зазначає: «Коли ти збираєшся окупувати, ти не ставиш міни. Це ти робиш перед тим, як втекти. Вони дуже не впевнені в собі» [11]. Ця незбіжність між заявленими цілями «захисту російськомовного населення» та реальною практикою насильства і грабежів формувала глибоке розчарування навіть серед тих, хто спочатку ставився до російських військ нейтрально.

Особливу роль у дискредитації окупаційної влади зіграли дії так званих «переселенців» з Росії – цивільних осіб, яких завозили для заміщення місцевого населення. Ці «масовки», за свідченнями Наумової, «вирізнялися, це було чути по акценту, одягу, манерах. Багато масовок вони завозили на оці всі їхні свята. Це були бомжі якісь, бабки з прапорцями» [20]. Контраст між стражданнями місцевого населення та поведінкою цих «переселенців» ще більше загострював соціальну напругу (Див. додаток А).

У фінальній фазі окупації, перед втечею російських військ у листопаді 2022 року, образ окупантів трансформувався в образ «грабіжників, що тікають». Систематичне знищення інфраструктури, палаючі архіви, вивезення всього цінного свідчили про відсутність

стратегічного мислення та перетворення окупації на чисто екстрактивну операцію. Як згадує Наумова: «Вони палили всі архіви... Окупанти намагалися вивезти все накрадене. Уявляєте, вони навіть з дитячого садочка лінолеум вивезли» [20]. Цей фінал окупації закріпив у колективній пам'яті херсонців образ російської влади як руйнівної, варварської та чужорідної.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження природи сприйняття окупації Херсона у 2022 р. крізь призму усної історії було досягнуто поставленої мети та реалізовано визначені завдання, що дозволило комплексно осмислити як сам феномен окупації, так і індивідуальний досвід його переживання.

По-перше, було охарактеризовано усну історію як методологічний інструмент дослідження досвіду цивільного населення в умовах збройних конфліктів. Встановлено, що усна історія є ефективним підходом до вивчення «живого» досвіду війни, оскільки дозволяє зафіксувати не лише фактичний перебіг подій, а й суб'єктивні інтерпретації, емоції, страхи та ціннісні орієнтації респондентів. Її ключовою перевагою є здатність відтворювати ментальні структури та внутрішні переживання людини, які залишаються поза межами традиційних письмових джерел. Водночас дослідження підтвердило наявність суттєвих методологічних викликів, зокрема феномену «гарячої пам'яті», що поєднує високу деталізованість свідчень із їхньою емоційною насиченістю та потенційною суб'єктивністю. Окрему увагу приділено етичним аспектам, серед яких ключовими є забезпечення безпеки респондентів, дотримання принципу добровільності участі, а також необхідність роботи з травматичним досвідом із урахуванням психологічного стану оповідачів.

По-друге, було визначено теоретико-правові засади окупаційного режиму та специфіку його реалізації на півдні України. Доведено, що окупація Херсона відповідала класичним ознакам військової окупації, визначеним нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема тимчасовості, відсутності переходу суверенітету та встановлення контролю окупаційної адміністрації. Водночас встановлено, що російська окупаційна політика супроводжувалася спробами анексії, що створювало подвійний тиск на населення – фізичний і символічно-

правовий. Це проявлялося у нав'язуванні громадянства, зміні адміністративних структур, інформаційному контролі та примусовій інтеграції у правове поле держави-агресора. Таким чином, окупаційний режим на Херсонщині поєднував риси класичної військової окупації з елементами гібридної анексійної політики.

По-третє, було проаналізовано перші реакції населення на вторгнення та процес психологічної адаптації до нових умов існування. З'ясовано, що початкове сприйняття окупації характеризувалося глибоким шоком, дезорієнтацією та відчуттям нереальності подій. У подальшому цей стан трансформувався у поступове усвідомлення нової реальності та формування адаптаційних стратегій. Важливим етапом стала зміна емоційного стану від страху до обережної стабілізації поведінки, що проявлялася у виробленні моделей уникнення небезпеки, зниженні соціальної активності та обмеженні контактів з окупаційною владою. Встановлено, що процес адаптації не означав прийняття окупації, а радше був спрямований на виживання в умовах постійної загрози.

По-четверте, досліджено трансформацію повсякденного життя містян. Встановлено, що окупація призвела до глибокої деформації соціально-економічних процесів, зокрема порушення логістичних ланцюгів, дефіциту продуктів і медикаментів, обмеження доступу до фінансових ресурсів. У відповідь населення виробило низку адаптаційних практик, серед яких ключовими стали бартер, самоорганізація, взаємодопомога та створення неформальних мереж обміну ресурсами. Повсякденне життя було також трансформоване через запровадження комендантської години, функціонування блокпостів та інформаційну ізоляцію. Комунікація набула нових форм, зокрема через використання альтернативних каналів зв'язку, неформальних інформаційних мереж і цифрових технологій у обмежених умовах. Таким чином, міський простір перетворився на

середовище постійного контролю, що вимагало від населення гнучкості та винахідливості.

По-п'яте, систематизовано форми громадянського спротиву населення Херсона. Доведено, що спротив мав багаторівневий характер і охоплював як відкриті, так і приховані форми. До відкритих форм належали масові мирні протести, демонстрації з національною символікою та публічне висловлення проукраїнської позиції. Із посиленням репресій спротив набував більш латентного характеру, трансформуючись у символічні практики (збереження української символіки, мовна самоідентифікація), економічний саботаж та відмову від співпраці з окупаційною владою. Окреме місце посідає цифровий спротив, що включав використання VPN, поширення інформації, підтримку зв'язку з підконтрольною територією України. Встановлено, що навіть у прихованих формах спротив виконував важливу функцію збереження ідентичності та моральної стійкості населення.

По-шосте, розкрито психологічні наслідки окупації для ідентичності мешканців та їхнього сприйняття образу ворога. Доведено, що окупація спричинила глибокі трансформації індивідуальної та колективної ідентичності. Зокрема, відбулося посилення національної самоідентифікації, переоцінка значення державних символів та формування чіткішого розмежування між «своїм» і «чужим». Образ ворога у свідомості респондентів набув виразно негативних характеристик і асоціювався з насильством, хаосом і моральною деградацією. Водночас дослідження показало, що психологічний досвід окупації супроводжувався тривалими травматичними наслідками, такими як хронічний страх, тривожність, недовіра та відчуття небезпеки навіть після звільнення території. Парадоксально, але саме ці умови стали каталізатором консолідації суспільства та зміцнення громадянської позиції.

Отже, результати дослідження засвідчують, що усна історія є надзвичайно продуктивним інструментом для вивчення окупаційного досвіду, оскільки дозволяє відтворити не лише зовнішній перебіг подій, а й внутрішній світ людини в умовах війни. Комплексний аналіз свідчень мешканців Херсона дає змогу розкрити багатовимірність окупації як явища, що охоплює правові, соціальні, психологічні та культурні аспекти, а також показує, що навіть в умовах тотального контролю та насильства населення зберігає здатність до спротиву, самоорганізації та збереження власної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анексія // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Анексія> (дата звернення: 15.02.2026).
2. Білівненко С. М., Петрова К. А. Усна історія як інструмент дослідження ментальних структур миру та міграції в умовах новітньої російсько-української війни // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. 2025. Вип. 41. С. 145–154.
3. Білий Д. «Так зване захоплення Херсона – це достатньо випадкова подія» // Радіо Свобода. 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-herson-okupacia/31745507.html> (дата звернення: 15.02.2026).
4. Бойко А. Усна історія Степової України. Запоріжжя : АА ТанDEM, 2015. Т. 11. 352 с.
5. Бойков О. Ю., Бойкова Є. Л. Чинники формування образу російської окупації у свідомості населення Херсонщини у 2022 р. // Південний архів (історичні науки). 2024. Вип. 46. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2024-46-1>.
6. Бондар Г. Сьогодні історія твориться в Україні. Усна історія і досвіди незавершених революцій та війни: міркування про дискусійне і (не)очевидне // Слухати, чути, розуміти: Усна історія України XX–XXI ст. : зб. наук. праць / за наук. ред. Г. Грінченко. Київ : АРТ КНИГА, 2021. С. 35–42.
7. Братущак О., Реуцький К. Битва за Херсон. Історія останніх захисників міста // Українська правда. 2023. 9 берез. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/03/9/7391709/> (дата звернення: 15.02.2025).

8. Водотика С. Г. Свідчення військових як джерело вивчення оборони Херсона 24 лютого – 01 березня 2022 року // Південний архів (історичні науки). 2024. Вип. 46. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2024-46-2>.
9. Водотика С. Місто, яке не боялось: Херсон у перші місяці російської окупації // Україна модерна. 2022. URL: <https://uamoderna.com/md/xerson-u-pershi-misyaczi-rosijskoi-okupaczii> (дата звернення: 15.02.2025).
10. Грінченко Г. Усна історія примусу до праці: метод, контексти, тексти. Харків : ХТМТ, 2012. 304 с.
11. Данилов С. «Так зване захоплення Херсона – це достатньо випадкова подія» // Радіо Свобода. 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-herson-okupacia/31745507.html> (дата звернення: 15.02.2026).
12. Зубченко О. С. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях Півдня України: соціологічний аспект // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2022. № 3(55). С. 15–23.
13. Іванова Т. «Ти ніхто і звати тебе ніяк». Три історії про окупацію Херсонщини // Суспільне Херсон. 2024. 19 листоп. URL: <https://suspilne.media/kherson/> (дата звернення: 15.02.2025).
14. Ільченко Я. Дослідження та збереження пам'яті про героїв Антитерористичної операції шляхом усної історії: методи та перспективи // Усна історія: теорія, метод, джерело : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 24–26 жовт. 2018 р.). Вінниця, 2018. С. 104–107.
15. Кілар А. Методика усної історії: теорія та практика (на прикладі інтерв'ю з учасниками російсько-української війни) // Усна історія: теорія, метод, джерело : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 24–26 жовт. 2018 р.). Вінниця, 2018. С. 100–104.

16. Колихаєв І. Мер Херсона: «Де-юре ми – Україна, а де-факто – в окупації» // Deutsche Welle. 2022. URL: <https://www.dw.com/uk/mer-khersona-de-yure-my-ukraina-a-de-fakto-v-okupatsii/a-61454777> (дата звернення: 15.02.2026).
17. Костючков С. К. Формування політичного бренду території засобами масмедіа в умовах російсько-української війни (на прикладі Херсонщини) // Актуальні проблеми політики. 2023. Вип. 71. С. 101–107.
18. Мовчан А. Херсон. Окупація. Харків : Фоліо, 2024. 220 с.
19. Мокляк А. Херсонський доцент став героєм збірника про тимчасову російську окупацію. Історія Івана Мринського // Суспільне Херсон. 2024. URL: <https://suspilne.media/kherson/857829-zbirnik-herson-2022-pro-ludej-aki-perezili-timcasovu-okupaciju-istoria-docenta-ivana-mrinskogo/> (дата звернення: 15.02.2026).
20. Наумова Т. У всіх нас залишився великий шрам, – інтерв'ю з мешканкою Херсона про окупацію та прихід ЗСУ // 24 Канал. 2022. URL: https://24tv.ua/u-nas-zalishivsa-velikiy-shram-intervu-z-meshkankoyu-khersona-pro-okupatsiyu-ta-prihid-zsu_n2280354 (дата звернення: 15.02.2026).
21. Нікітін А. А. Щодо розуміння поняття «тимчасово окупована територія України» у злочині, передбаченому ст. 332-1 КК України // Правоохоронна діяльність: історія, сучасний стан, перспективи розвитку : матеріали наук.-практ. конф. Київ, 2017. С. 111–112.
22. Погомій О. Цитата з інтерв'ю // Радіо Свобода. 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-herson-okupacia/31745507.html> (дата звернення: 15.02.2026).
23. Полтавець С. Окуповані території: досвід Грузії та перспективи України // Громадська думка про правотворення. 2014. № 7.
24. Портеллі А. Усна історія як жанр // Усна історія: теорія, метод, джерело. 2014. № 1(13). С. 54–55.

25. Рекотов П. В. Зміст поняття «військова окупація» в міжнародному праві до середини ХХ ст. // Вісник Запорізького національного університету. 2017. № 2. С. 24–30.
26. Томпсон П. Голос минулого. Усна історія. Київ : Критика, 2004. 480 с.
27. Усна історія російсько-української війни (2014–2015 роки). Вип. 1 / ред. В. Мороко. Київ : К.І.С., 2015. 176 с.
28. Хемфріс С. Окуповані території: досвід міжнародного права / пер. з англ. Київ, 2014. 20 с.
29. Цивільний спротив у Херсоні та області під час російської окупації в березні – на початку квітня 2022 року // Південний архів (історичні науки). 2024. Вип. 46. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2024-46-3>.
30. Цілінко О. «Окупація страшніша за щоденні обстріли»: історія херсонської волонтерки Ольги Цілінко // ZMINA. 2024. URL: <https://zmina.info/articles/okupacziya-strashnisha-za-shgodenni-obstrily-istoriya-hersonskoyi-volonterky-olgy-czilynko-yaka-perezhyla-okupacziyu-i-prodovzhuye-dopomagaty-dityam-z-invalidnistyu-u-hersoni/> (дата звернення: 15.02.2026).
31. Черемісін О. В. Висвітлення міського життя під час окупації Херсона в 2022 р. в усно-історичних свідченнях // Південний архів (історичні науки). 2023. Вип. 44. С. 36–43.
32. Черемісін О. Херсонський доцент став героєм збірника про тимчасову російську окупацію // Суспільне Херсон. 2024. URL: <https://suspilne.media/kherson/857829-zbirnik-herson-2022-pro-ludej-aki-perezili-timcasovu-okupaciu-istoria-docenta-ivana-mrinskogo/> (дата звернення: 15.02.2026).
33. Cheremisin O. The Peasantry of RightBank Kherson Region During the Temporary Occupation in 2022 // Ukrainskyi Selianyn. 2025.

Issue 34. P. 25–32. DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Cheremisin>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Меморіал в Бузковому парку на мкр. Шуменському – який перший зустрів окупантів в Херсоні

Додаток Б
«Псевдореферендум» ХНР в вересні 2022 року

